

پدیدارشناسی محورهای قرآنی در نگاره های تذهیبی قرآن و تزیینات معماری اسلامی

ارسن خانقاه شیخ صفی الدین اردبیلی

زهره دانش آرانی

کارشناس ارشد معماری، مدرس دانشگاه پیام نور مرکز اردبیل

چکیده:

هنر اسلامی با برخورداری از تفکر دینی در صور مختلف، به بیان وجوه سرشت معنوی خود در جوامع اسلامی می پردازد. تجلی مضامین قرآنی در هنر مسلمانان در دوره های مختلف، گویای جایگاه هنر مقدس در اشاعه فرهنگ دینی است. از این میان، تذهیب قرآنی و تزیینات در معماری اسلامی را به عنوان دو شاخه هنری، می توان مورد تدقیق قرار داد. این مقاله سعی دارد، در تبیین تاثیر گذاری توحیدی قرآن بر آرایه های تزیینی، به آرایه 21 محور قرآنی پردازد. در این راستا، به بررسی مصادیقی در آرایه های تزیینی آثار تذهیبی - قرآنی عصر صفوی و تزیینات ارسن خانقاه شیخ صفی الدین اردبیلی پرداخته شده است. پژوهش حاضر، با مقایسه مولفه های حیطه های هنری مذکور، آشکار می سازد که اندیشه های قرآنی، بستر شکل دهی تزیینات عصر صفویه می باشد و این بدان معنی است که رویکرد قرآنی در آثار هنری عصر صفوی قابل توجه است.

واژگان کلیدی: قرآن کریم، هنر اسلامی، تذهیب قرآنی، تزیینات معماری، ارسن خانقاه شیخ صفی الدین اردبیلی.

مقدمه:

هنر اسلامی، با برخورداری از بارقه های زیبایی شناسی، مناظره ای متعالی را با مضامین قدسی و ملکوتی صورت می دهد و در قالب صور نمادین، عالی ترین نقوش اسلامی را به منصف ظهور می رساند. نقوش و اشکال مجردی که در ساحت هنر اسلامی شکل گرفته است، منشا گرفته از حقیقت ذاتی و نظمی هندسی است و نمایانگر عالمی پر رمز و راز در ویرای صورت محسوس خود می باشد. هنر اسلامی در عین تجرد، معانی والای روحانی را منتقل می کند که منبع آن خداوند و اولیا او هستند. هنرمند این معانی را با فرم ویژه خود در هم می آمیزد (شایسته فر، 1385، ص 61). هنرمند اسلامی در گذر هر دوره، متناسب با بارزه های شخصیتی و گرایش های فرهنگی و هویتی، به ترویج معنویت توحیدی در بستری از انواع فنون می پردازد. از منظر هنر اسلامی، عصر صفوی، دوران شکوفایی برجسته ترین هنروران و اعتلای هنر اسلامی ایران بوده است. تا جایی که این خصیصه، در انواع صورت های هنری این دوره مشهود است. نبوغ عالی هنرمندان عصر صفوی در بیان تفکرات اسلامی حاکی از گرایش های عالی دینی آن ها می باشد. دستیابی به چیستی و قرابت معنایی آثار تذهیب قرآنی عصر صفوی و تزیینات معناگرای ارسن خانقاه شیخ صفی الدین اردبیلی با حقایق بطن قرآن کریم، چالشی است که این پژوهش بر مبنای آن شکل گرفته است.

1. تجلی خدا در آیات قرآن:

در بینش اسلامی پدیده های عالم، نشانه پروردگار هستند و یکی از راه های نیل به توحید و شناخت پروردگار برای انسان های اهل تفکر، راه آفاقی و سیر عقلانی در آیات الهی است (جوادی آملی، 1385، ص 50). محی الدین ابن عربی می گوید: «خدا چیزی غیر از خودش را ظاهر نکرده است، یعنی عالم به نحو کامل مظهر حق است» (بلخاری قهی، 1384، ص 154). قرآن کریم، منشا فهم حقیقی از آیات الهی و مایه شناخت صفات و افعال الهی می باشد. «کِتَابٌ فُصِّلَتْ آيَاتُهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ»: کتابی است که آیاتش به شیوایی بیان شده است، قرآنی عربی برای اهل معرفت» (فصلت، 3).

بسیاری از سوره های قرآن کریم، آیات قرآنی را وسیله ای جهت نیل به شناخت و دستیابی به معرفت الهی معرفی می نمایند. سهروردی می گوید: «برتوست که قرآن را با وجد و فکر لطیف بخوانی، و قرآن را چنان بخوانی که گویی جز در شان تو نازل نشده است» (کرین، 1389، ص 22). بر این اساس، درک تجلی صفات جلال و جمال، ظاهر و باطن، توحید و یگانگی پروردگار در گرو تأمل در بطن آیات قرآن کریم است. قرآن تنها یک کتاب دینی مشتمل بر نشانگان مذهبی نیست، بلکه منبعی است برای تمام زندگی که هر عنصر اسلامی باید مو به مو برگرفته از دستورات آن باشد (مهدوی نژاد، 1381، ص 25).

2. هنر اسلامی، تأملی در آیات قرآن کریم:

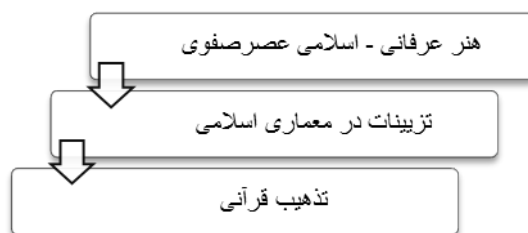
بیرونی ترین مظهر یک دین یا تمدنی مانند اسلام باید نمودار درونی آن تمدن باشد. جوهر هنر «زیبایی» است و این امر در اصطلاح اسلامی «کیفیتی الهی» است (بورکهارت، 1365، ص 160). هنر اسلامی، هنری است که برگرفته از استعارات و مفاهیم مقدس اسلامی می باشد (مهدوی نژاد، 1381، ص 25). منشا هنر اسلامی را باید در حقایق درونی قرآن، که حقایق اصلی عالم هستی و حقیقت معنوی ذات نبوی است جستجو کرد.

قرآن اصل توحید را بازگو می کند و حضرت محمد (ص) نیز تجلی این وحدت در کثرت است (تاج آبادی و دیگران، 1388، ص 354). هنر اسلامی به طور کلی می کوشد تا محیطی به وجود آورد که انسان در آن بتواند وزن و وقار فطری اولیه خود را باز یابد. هیچ مانعی نباید به عنوان حجاب بین انسان و حضور نامرئی خداوند قرار گیرد (شایسته فر، 1380، ص 58). دیدگاه و جهان بینی هنرمند مسلمان در رابطه ای تنگاتنگ با تفکر قرآنی قرار دارد. به گونه ای که برای تبیین مفاهیم والای قرآنی به ادراک ارزش های مفهومی نهفته در آیات قرآنی و نشانه های طبیعی می پردازد و سپس با ایجاد بستر های هنری، ما به ازای آیات را در قالب صورت بیان می نماید.

انکشاف هر معنایی برای انسان در قالب «صورتی» است که آن معنا از طریق آن خود را بر انسان عیان می کند (صدری، 1387، ص 70). آیات قرآن صرفاً سخنانی برای انتقال افکار نیست؛ بلکه به یک معنا هر کدام موجودی و قدرتی و تعویذی هم هست (لینگز، 1377، ص 71). تزئینات خوشنویسی، کتیبه نگاری، کاشی کاری با آرایه های مفهومی و تذهیب قرآنی از جمله هنرهایی است که در خدمت هنر اسلامی در آمده است.

هنرمندان مسلمان این عرصه با تعمق در اشاره های لطیف قرآنی، به خلق آثار ماندگار دست زده اند. تا جایی که بعد گذشت سال ها از تاریخ خلق این آثار هنری اسلامی، کنکاش های جدید در رابطه با دست یابی به مفاهیم والای دینی نهفته در پس زیبایی های آن ها ادامه دارد و دلیل عدم منسوخ شدن آثار مذکور حتی در دوره هنرهای مدرن امروزی، پشتوانه غنی قرآنی آن هاست. طرح بررسی های بعد اسلامی و قرآنی تزئینات بناها در دوره های مختلف تاریخ معماری ایرانی به خصوص دوره صفویه که مقطعی از فوران هیجانات مذهبی به شمار می رفت، ضروری می نماید (براند، 1387، ص 223). از این رو پژوهش حاضر، جستاری را در راستای بررسی نمودهایی از هنر اسلامی این دوره تاریخی مطرح می نماید.

2-1. نمودهائی از هنر اسلامی در عصر صفویه:

نمودار 1: هنر اسلامی عصر صفوی

2-1-1. عرفان اسلامی:

عرفان یا معرفت به معنی شناخت است و در اصطلاح مراد، شناسایی حق است (ابن عربی، 1387، ص 641). در قرآن کریم نیز هدف از آفرینش، معرفت یا شناخت حق عنوان شده است (ذاریات 51-56). کسی را که واجد مقام عرفان است "عارف" می گویند و عارفان پشمینه پوش و صوفیان کسانی هستند که در پیشگاه خدا در صف اول باشند (انصاری، 1384، ص 9). صوفی سالک در مسیر سیر و سلوک عرفانی خود و تهذیب نفس از هر جایی که شروع می کند باید در انتها به خدا برسد چنانچه می گویند "انا لله و انا الیه راجعون".

تزئینات در معماری:

تزئینات معماری در دوره های مختلف تاریخ اسلامی بخش وسیعی از هنر سرزمین های اسلامی، مخصوصاً ایران بوده است. غنای این تزئینات بسیار چشمگیر است به گونه ای که معماری بدون تزئینات، شاید نمی توانست تا این حد عرض اندام کند (یوسفی و دیگران، 1384، ص 299). ارسن خانقاه شیخ صفی الدین اردبیلی با زیباترین تزئینات به عنوان یکی از اسناد زنده و گویای دوران صفوی خود نمایی می کند این اظهار زمانی پرواضح تر است که این گفته هیلن براند را ذکر کنیم: «دیوار يك گالری پوشیده از تابلوهای کم نظیر را در ذهن تداعی می کند... بیننده می خواهد آن ها را نگاه کند و از قابی به قاب دیگر برود و در آن ها تأمل کند و بالاخره در آن ها غرق شود. این قدرت عجیب معماری صفویه است». درها، دیوارها، سقف ها، کتیبه ها، گنبد ها و صندوق های قبور همه مزین به نگاره های اسلیمی، گیاهی و هندسی و خوشنویسی های مذهبی است. تزئینات با کاشی های ساده و تک رنگ، زرین فام، هفت رنگ، معرق، ترکیب آجر و کاشی می باشد (آزاد، 1388، صص 165-170 و ص 221).

جدول 1: تزئینات صحن اصلی ارسن خانقاه شیخ صفی الدین اردبیلی

ردیف	مکان	تزئینات
1	دیوار بیرونی تالاردار الحفاظ	سردر ورودی: - ترکیب کاشی کاری با نقوش ترنجی، صنوبری، گل و بوته و مقرنس منقوش - کاشی مشبک در زیر مقرنس ها - کتیبه های خوشنویسی دیوار بیرونی: - دو ردیف پنجره پنج تایی در پایین و بالای نما - پنج پنجره مشبک کاشی کاری در بالای پنجره های ردیف پایینی، وجود گره تند 4 تایی و هشت ضلعی های تزئینی در تزئین پنجره مشبک کاشی کاری

		<p>- کتیبه های خوشنویسی شده در بالای هر پنجره با مفاهیم مذهبی</p> <p>- نقش گل های شش پر و هشت پر در اطراف هر پنجره</p> <p>- وجود مقرنس ها و کتیبه ی سرتاسری در رخیام نما</p>
2	دیوار بیرونی جنت سرا	<p>- کتیبه منقش به آیه "یا ایهاالذین آمنوا ذکرُوا الله ذکراً کثیراً....." در رخیام نما</p> <p>- گل و بوته و نقوش هندسی و ترنجی ها و صنوبری ها</p> <p>- شبکه چوبی با طرح های هندسی و گره چینی هشت تایی</p> <p>- نقوش هندسی هشت تند و پنجره مشبک کاری</p> <p>- مقرنس ها</p>
3	دیوار بیرونی دارالحدیث	<p>- کتیبه خوشنویسی در رخیام</p> <p>- نقوش گیاهی با طرح گل های هشت پر</p> <p>- اشکال هندسی شش گوشه</p> <p>- نقش هندسی ده تند در کاشی کاری های کناری نما</p> <p>- مقرنس (شمسه مانند)</p>
4	گنبد الله الله	<p>نمای قبله قاپوسی: کتیبه های خوشنویسی شده با مفاهیم مذهبی</p> <p>- نقوش هندسی پنج ضلعی با ترکیب آجر و کاشی، ترنجی ها، گل های پنج پر</p> <p>- پنجره مشبک کاشی کاری</p> <p>ساقه گنبد: لفظ الله الله با ترکیب آجر و کاشی</p> <p>- کتیبه های خوشنویسی در گریو گنبد</p>
5	نمای دیوار ورودی از حیاط میانی به صحن اصلی	<p>- هشت طاق نما با تزیینات کاشی کاری و پنجره کاشی مشبک</p> <p>- کاشی کاری با نقوش ترنجی و گل و بوته های در هم تنیده و نقوش مرکز گرا</p> <p>- گل ها و نقوش هندسی پنج و هشت پر</p>

منبع: نگارنده، مطالعات میدانی و کتابخانه ای

2-1-2. تذهیب قرآنی:

این واژه از ریشه ذهب (= طلا، زر) مشتق شده و به معنای زرنگار کردن و طلا کاری است و در اصطلاح، به هنر آراستن و تزیین کتب خطی گفته می شود که از دوره ساسانی آغاز و پس از رواج اسلام در ایران در زمره هنرهای اسلامی در می آید. با طرح ها و نقش های متنوع و رنگ های طلا و نقره در حاشیه و صفحات آغازین و انجام کتب؛ سر سوره ها و کتیبه ها در قرآن و جاهای دیگر صورت می گیرد (تاج آبادی و دیگران، 1388، ص 349). شکل گیری آرایه های تزیینی و نقوش اسلامی در این هنر مقدس قرآنی برخاسته از اندیشه ها و جهان بینی توحیدی هنرمندان این عرصه است. به گونه ای که بسیاری از خطاطان و شماری نه اندک از مذهبان، قرآن را از اول تا به آخر از بر داشتند. اما آن عده کم هم که تمام آن را از بر نداشتند با آیات آن چنان مانوس بودند که جز لاینفک طبیعت شان شده بود (لینگز، 1377، ص 71-72). تجلی معنویت در تذهیب قرآن در حدی است که این هنر را لایق همنشینی با آیات قرآن کریم نموده است و در واقع تجلی ساحت الهی و طیفه هنری است که از کلام الهی منبعت شده باشد و می توان گفت خود قرآن دارای مجال هایی است که مذهب را تحریک می کند (لینگز، 1377، ص 72). از ویژگی های شاخص هنر تذهیب در عصر صفوی می توان به تیره تر شدن رنگ ها و وابستگی بیش از حد به اسلیمی و اهمیت یافتن ترنج ها و شمشه ها و نزدیک اسلیمی به حاشیه و شرفه های پرتو ماندنی که از ترنج ها یا لبه قاب بیرون می زند، اشاره نمود.

3. 21 محور هنری در قرآن کریم:

هنر اسلامی، انتقال دهنده مضامین الهی و اسلامی است (مهدوی نژاد، 1381، ص 12). در هنر بکاربردن حکمت یعنی درک این حقیقت که هر اثر هنری باید طبق قوانینی که آن اثر از آن بوجود آمده است ساخته و پرداخته شود و این قوانین باید بیان شود و آشکار باشد (بورکهارت، 1954، ص 54). در هنر اسلامی، روایت یگانگی باری تعالی است (مهدوی نژاد، 1381، ص 29). از این رو برای بیان نگرش و جهانبینی زیبایی شناختی قرآن کریم می توان شاخصه ها و محور هایی را قائل شد که این محور ها از مطالعه آیات قرآن کریم استخراج شده است. محورهایی که در هماهنگی و همخوانی با نمودهای هنر اسلامی مطرح شده در بخش های قبلی قرار دارد.

21 محور قرآنی		
1- جهت گیری قرآنی	8- حریم- حد	15- امکان مکانی و زمانی
2- وحی به بیرون	9- شکل-هندسه	16- کلمه طیبه
3- توحید	10- جلال و جمال	17- ریتم موزون
4- هدفمندی	11- هماهنگی	18- رنگ
5- نظم و قانونمندی	12- شمس- عدم تناهی	19- فرصت
6- کمال و لقا الله	13- اول و آخر	20- نزول
7- عروج- صعود	14- ظاهر و باطن	21- سلسله مراتب

نمودار 2: 21 محور استخراج شده از قرآن کریم

4. سلسله مراتب نمود محورهای قرآنی در هنرهای تزیینی عصر صفوی:

با توجه به مباحث مطرح شده و وابستگی عمیق میان آرایه های تزیینات معماری و تذهیب قرآنی عصر صفوی، خوانش معناگرایانه آیات قرآن کریم و تدقیق در یافتن مابه ازای بیرونی معانی در هنر والای قدسی در پژوهش حاضر حائز اهمیت است. از این رو، شاکله اصلی جدول شماره 2، با مطالعه قرآن کریم و بیان 21 محور قرآنی و چالش در یافتن مصادیق هنری در تذهیب قرآنی و تزیینات ارسن خانقاه شیخ صفی الدین اردبیلی و بیان آرا اندیشمندان اسلامی شکل گرفته است.

جدول شماره 2: پدیدارشناسی محورهای قرآنی در نگاره های تذهیبی قرآن و تزیینات معماری اسلامی در عصر صفویه

ردیف	محورها ی قرآنی	نمود قرآنی	آراء اندیشمندان اسلامی	نمود در تذهیب قرآنی عصر صفویان	مابه ازاء در تزیینات ارسن شیخ صفی الدین اردبیلی
1	جهت گیری قرآنی	معارض، آیه 40 الرحمن، آیه 17 نور، آیه 35 زمر، آیه 69 بقره، آیه 115	- نور با عقل و نفس از مشرق روز الهی طلوع می کند و در طبیعت کلی و ماده کلی در مغرب غروب می کند(کرین،ص 216،1389).	- قرار گیری شرفه ها در شرق صفحه و خط قاب در غرب آن. - نقش شرفه که نمادی از انوار خورشید است، نمودی از طلوع شرقی و خط قاب در غرب نمودی از غروب در ماده می باشد. - قاب مستطیل چهار گوش با آیات و تزیینات در بطن خود نمودی از حضور خدا در چهار جانب عالم است.	- خط نوشته کتیبه فوقانی قندیل خانه، شروع سوره فتح از دیوار شرقی. - کتیبه ایوان جنت سرا با آیات 41 تا 43 سوره احزاب: " شما را از محل ظلمت به عالم نور رساند". - آیه 9 سوره مزمل بر صندوق مقبره شاه اسماعیل: "خدای مشرق و مغرب عالم".
2	وحی به برون (پیامبر)	شوری، آیه 51 قصص، آیه 7 نجم، آیه 4	- پیامبر مظهر یک جنبه از نور محمدی است که معطوف به انسان هاست(رسالت نبوی معطوف به برون)(کرین،1389، ص211).	- وجود شرفه ها در اطراف قاب تزیینی تذهیب که نمودی از وحی به بیرون و تابش نور محمدی به واسطه پیامبر و امامان است.	- قرار گیری نقش شمسه دوازده کند در سقف چینی خانه و مقرنس های چینی خانه و قندیل خانه.
3	توحید	بقره ، آیه 255 نور، آیه 34	- همه = 1 و 1 = همه (جعفری،1387، ص32). - نمل(16) آیه 51 : حقیقت توحید دو باب است: یکتا گفتن و یکتا دانستن.	- تزیینات چشم گیر در افتتاح نخستین سوره و افتتاح کل کتاب(لینگز،1377،ص 72). - شمسه اشاره مستقیم به خورشید دارد.خورشیدی که مایه حیات است و نمادی از خداست(خلج امیر حسینی،1389،ص31). - الله نور السماوات و الارض: خداوند نور آسمان و زمین است(سوره نور، آیه 34).	- وحدت آرایه ها در عین گوناگونی و کثرت. - مرکز گرایی پیچک های تزیینی. - نقش ستاره هشت پر موسوم به شمسه ایرانی که بیان کننده مرکز گرایی و وحدت است. - آیه 102 سوره انعام بر ساقه برج گنبد الله الله: "جز او هیچ خدایی نیست". آیه 163 سوره انعام در حاشیه قبله قابوسی: "خدا شریک ندارد و انسان تسلیم امر اوست".

4	هدفمندی	ص، آیه 27 قصص، آیه 3 انفطار، آیه 7 قیامت، آیه 36 انبیاء، آیه 16 مومنون، آیه 115 روم، آیه 8 تغابن، آیه 16 بقره، آیه 156	- کدام واژه رساتر از " رجعت به سوی الله" معنای هدفداری خلقت انسان را بیان می کند؟ "...انا لله و انا الیه راجعون". مرگ را نقطه پایان به حساب نیاوریم بلکه آغازی برای مراحل متکامل تر و بقایی در چهره "فنا" است(جواد، محدثی، 1376، ص82).	- حاشیه که ترنج در آن قرار می گیرد و رئوسش به لبه های آن اشاره دارد، برای رجعت به مبدا است(لینگز، 1377، ص74).	- هدفمندی آیات نگاشته شده در کتیبه های بنا به فراخور فضاها. - هدفمندی در تعداد 114 ترنج درب نقره ای داخل بقعه. - پایان يك پیچ و قوس پیچکی تزئینی نمود آغاز دیگری است(شروع زندگی بعد از مرگ و هدفمندی در خلقت انسان).
5	نظم و قانون مندی	غاشیه، آیه 21 ملک، آیات 3 و 4 اعلی، آیه 2 رحمن، آیه 5 نازعات، آیات 27 و 29 فجر، آیه 15 سبا، آیه 11 انعام، آیه 34 فصلت، آیه 12	- تناسب و نظم، وحدت را در ابعاد گسترده کثرت متجلی ساخته است(بلخاری قهی، 1388، ص397).	- صفوف منظم و قانون مند عناصر تذهیب در کنار یکدیگر همانند بته جقه ها(خلج امیرحسینی، 1389، ص31). - هر پنج یا ده آیه مجالی برای تکرار منظم نشان های زینتی در حاشیه (لینگز، 1377، ص72).	- چینش منظم سقف تالار چینی خانه.

6	کمال و لقا الله	سجده آیه 10 روم، آیه 8 مطففین، آیه 15 یونس، آیه 45 کهف، آیه 110 عنکبوت، آیه 5	- قرار گرفتن در جاذبه کمال مطلق، قرار گرفتن در شعاع جاذبیت او(جعفری، 1387، ص 23).	- بته جقه ها، حکایت انسانی دارند که با سعی و تلاش همچون کش و قوس های خطوط اسلیمی که در خود می پیچند در پی کمال می باشد. در هنر تذهیب، بته جقه با گل و برگ های درونش حکایت از دل پاک انسان جویای حقیقت و سعادت دارد(خلج امیر حسینی، 1389، ص30).	-استفاه از نقش ترنج در نگاره های کاشی کاری که فرم این نقش در راس بالا کمال و در پایین شکل نزول رحمت است(کیانمهر، 1388، ص129). - طرح اسلیمی ها و شاه عباسی های موجود در شعاع شمسه های مقرنس چینی خانه و دارالحفاظ. - آیه 24 سوره ابراهیم در کتیبه درگاه دار الحفاظ. درخت که به آسمان رسد و وجود طرح های گلدان و درخت از همین منشا است.
7	عروج- صعود	فاطر، آیه 10 آل عمران، آیه 55 نسا، آیه 158 معارج، آیات 3و4 کهف، آیه 14 زمر، آیه 68 نوح، آیه 17	- نماز وسیله ای برای صعود به آسمان و یا معراجی که به حضور مستقیم خدا می برد (شیمل، 1374، ص259).	-درخت به طور کلی یاد آور انسان مومنی است که پای در زمین و دستی گشوده به سوی آسمان دارد. انسانی که با دعا و نیایش آفریدگار خود را می خواند و به او میل دارد(خلج امیر حسینی، 1389، ص33).	-تناسب 1 به 5 درگاه ورودی، از صحن اصلی به داخل بنا که تجسمی از کشش به بالاست. -اوج گیری گوشواره های دو طرف درگاه ورودی صحن اصلی به داخل بنا. -استفاده از هشت ضلعی در پایه گنبدها از داخل که نمایانگر حمل عرش الهی بر دوش هشت فرشته الهی و رو به بالاست(آزاد، 1388، ص221). - نمایی بیرون این هشت ضلعی مدور شده اوج گیری به سوی گنبد فوقانی که تجسم ذات اقدس و آسمانی حق است(کشیدگی گنبد الله الله). -کشیدگی خوشنویسی ها به سمت بالا ، که نمود اوج گیری واژه ها می باشد. - کتیبه داخل دارالحفاظ و شاه نشین با آیات 27 و 29 سوره فتح که بیانی از

					<p>رشد و تکامل است.</p> <p>- ترنج های قسمت داخلی زیر گنبد الله الله با اشاره به شمس و وسط نمودی از میل به کمال است.</p>
8	حریم- حد	معارج، آیه 40 کهف، آیه 86 کافرون، آیات 2و5	- آیات 26 و 27 سوره ال عمران: "شب را پرده روز نهان سازی و روز را در وجود شب ناپدید. زنده را از مرده و مرده را از زنده بر انگیزی". - بعد دوم مقامات و مراحل عرفانی است(شیمل، 1374، ص197).	- احساس اطلاق و استمرار بی نهایت در محدوده مساحت تزیین شده می باشد. خطوط هندسی نقش محدود کننده مساحت دارد(محدثی، 1376، ص364) - قاب دور تذهیب مرز بین درون و بیرون، مبدا و معاد.	- آیه 103 سوره انعام بر ساقه برج گنبد الله الله: او را هیچ چشمی نبیند و او لطیف و نامرئی به همه چیز خلق آگاه است. - آیه 1 تا 4 سوره دهر بر صندوق مقبره شاه اسماعیل: "حد حق و باطل". - آیات 125 و 126 سوره بقره و آیه 35 سوره ابراهیم در کتیبه های سر در دارالحفاظدر معرفی مکان و حریم امن الهی برای پرستش. - قاب بندی های تزیینات برای بیان حریم.
9	شکل- هندسه	الرحمن، آیه 19 سبا، آیه 12 طلاق، آیه 3 قمر، آیه 49 مومنون، آیه 18 حجر، آیه 21 فاطر، آیه 13 الرحمن، آیه 78	- هندسه که به دلیل هویت نیمه تجربیدی اش خود همچون قالبی مثالی و خیالی است، تنها ابزار هنرمند مسلمان در صورت بخشی جمال هستی به تقلید از صورتگری حق و نیز خلق صور و نمادهای عوالم فوقانی در فرم معماری	- نیم دایره ها در هنر اسلامی نمادی از انسان هستند و هنگامی که همین نیم دایره ها در غالب خطوط طنز اسلیمی قرار می گیرند و به شکل بته جقه ها هویدا می شود. نیم دایره ها به دنبال دایره شدن هستند(خلج امیر حسینی، 1389، ص30). - گل شاه عباسی(برشی از گل محمدی یا همان نیلوفر) به	- استفاده از نقوش هندسی- تناسبات و تقارن هندسی در تزیینات.

10	جلال و جمال	<p>و نقوش هندسی در آرابسک یا اسلیمی است(بلخاری قهی، ص 1388،398).</p> <p>-عالم با فیض نور کیهانی که طبق قواعد هندسی عمل می کند، در خلق مدام است. در چنین عالمی هندسه اساس همه پدیده های طبیعی را تشکیل می دهد و شناخت طبیعت بی هندسه محال است، قواعد هندسه در سراسر عالم و در هر جز آن ارزشی تام دارد</p> <p>(نجیب اوغلو، 1379،ص219).</p> <p>- خلق دو صفت دارد: قدر(تناسب) و حسن(زیبایی) که یکی بر صفت جمالی حق(حسن) و دیگری بجز صفت جلالی حق(قدر)دلالت می کند</p> <p>(بلخاری قهی،1388،ص397)</p>	<p>عنوان گلی آئینه وار(مقارن از طرفین)در محیطی دایره گون قرار می گیرد(خلج امیر حسینی، 1389، ص38).</p> <p>-ترسیم شمسه با تقسیم های هندسی، مستطیل قاب ها و اشکال مقارن نمودی از حضور هندسه در تذهیب است.</p>	
----	-------------	---	--	--

11	هماهنگی	نساء، آیه 82 ملک، آیه 3	-هماهنگی از عناصر تشکیل دهنده زیبایی است. هماهنگی شگفت و بدیع را که ما در منظومه شمس، شب و روز، فصول چهارگانه سال، جزر و مد دریا، سرما و گرما، طلوع و غروب، ولادتها و مرگها، رشدها و فرسایش ها و... می بینیم(محدثی، 1376، ص27).	- طرح ها و رنگ هایی که به سبب مجاورت با کلام خداوند باری عظیم از رموز و معانی قدسی را از خود ساطع می کنند(خلج امیر حسینی، 1389، ص29).	هماهنگی میان معانی کتیبه ها با موقعیت نصب آنها نظیر: - دارالحفاظ: در جنوب صحن بقعه و محل تجمع حافظان و قاریان قرآن بوده است(یوسفی و دیگران، 1389، ص39). 1- درگاه: زمر، آیه 73 با توصیف ورود به بهشت و استقبال از بهشتیان- رعد، آیات 22 تا 24 وعده به صابریین- ابراهیم، آیه 24 بیان کلمه طیبه- ابراهیم، آیه 35 و بقره، آیات 125 و 126 اشاره به مکان امن پرستش-انعام، آیه 54 در حاشیه درگاه به بیان صفات خدا می پردازد. 2- نمای دارالحفاظ: انعام، آیه 127 توصیف دوستی خدا با بهشتیان- بقره، آیه 128 مناجات انسان و تسلیم در برابر خدا. 3- داخل تالار دارالحفاظ و شاه نشین: زمر، آیه 75 توصیف فرشتگان در بهشت و ستایش خدا- فتح، آیات 1 تا 25 یادآوری نعمات بهشتی و فتح و پیروزی- فتح، آیات 27 و 29 رشد و کمال معنوی و نورانیت سجده کنندگان. - جنت سرا: در شرق صحن اصلی و معروف به مسجد و آرامگاه (یوسفی و دیگران، ص36، 1389). 1- احزاب، آیات 41 تا 43 و 70 و 71 ذکر و عبادت خدا و رسیدن به عالم نور از تاریکی و ظلمت، سعادت در سایه اطاعت، ترس از خدا و گفتار راست. - گنبد الله الله: فتح، آیات 1 تا 5 وعده فتح و پیروزی- انعام، آیات 102 و 103 بیان وحدانیت
----	---------	----------------------------	---	---	---

<p>خداوند و نادیده بودن خدا- واقعه، آیات 10، 11 و 12 توصیف اهل بهشت- یونس، آیه 25 هدایت خدا.</p> <p>- قبله قاپوسی:</p> <p>انعام، آیات 79، 162 و 163 بیان رو به خدا و ایمان به خدا آوردن و وحدانیت خداوند و تسلیم انسان در برابر خدا و بیان اینکه همه چیز برای خداست- اسراء، آیه 80 حفاظت خدا از پیامبر در تمام مدخل ها و مخرج ها-توصیف اهل بهشت.</p> <p>- کتیبه مقبره شاه اسماعیل صفوی: حدیثی مشتمل بر دعای نادعلیا و بیاناتی از کلام گهر بار حضرت علی(ع).</p>				
--	--	--	--	--

<p>12</p>	<p>شمس- عدم تناهی</p>	<p>یونس، آیه 5 رعد، آیه 16 بقره، آیه 257 ابراهیم، آیه 1 نور، آیه 35 صف، آیه 8 حدید، آیه 28 انعام، آیه 122</p>	<p>- نوری که از ذات الهی ساطع می شود و بدان بعضی از مردم بر بعضی دیگر برتری می یابند. در تصویرگری نقوش هندسی انتزاعی به صورت شمسه متجلی گردید. شمسه، کانون نوری است که بیشتر طاسه های مقرنس های ستاره گون از تشعشع آن حاصل شده است (بلخاری قهی، 1388، ص 362).</p>	<p>-شمسه اشاره مستقیم به خورشید دارد. شمسه تداعی کننده خداوند سبحان است که در هر چیزی هست ولی از جنس آن چیز نیست، این گونه صفات را می توان برای نور در نظر گرفت یکی از اسما خداوند در غالب نور بیان شده است (خج) امیر حسینی، 1389، ص 32).</p> <p>-رنگ غالباً نقش نور را ایفا می کند و رنگ های تیره هم به جای سایه به کار می رود (محدثی، 1376، ص 365).</p> <p>-شمسه را گاهی به جای ترنج های کوچک واقع در حد فاصل آیات می گذارند و با طلا درخشنده می کنند (لینگز، 1377، ص 75).</p> <p>- شرفه ها انواری از شمسه در اطراف ترنج ها و شمسه ها بیانگر انوار خورشید است و عدم تناهی با واگذاشتن ناقص اشکال هندسی نمود می یابد.</p>	<p>- شمسه های طاق و ستاره هشت پر موسوم به شمسه ایرانی، گل اختر می باشد.</p> <p>- نقش هندسی شمسه 12 پر است.</p> <p>- استفاده از رنگ های روشن و تیره.</p>
<p>13</p>	<p>اول و آخر</p>	<p>حدید، آیه 3</p>	<p>- در سوره بقره آیه 115 اشاره به وجود خدا در هر سو دارد.</p> <p>- آن که در مسیر خدا شروع می کند، همچنین در او نیز به پایان می رسد (شیل، 1374، ص 193).</p>	<p>- وقوع خارجی متجلی شده کلام الهی در صور تذهیبی.</p> <p>- رسیدن از تکثر به وحدت.</p> <p>- یکی بودن ابتدا و انتها در اسلیمی ها.</p> <p>- وجود شمسه های کوچک در ابتدا و انتهای هر آیه که بیانی از وجود خداوند است.</p>	<p>- ابتدا ي يك طرح اسلیمی انتهای طرح بعدي است.</p>
<p>14</p>	<p>ظاهر و باطن</p>	<p>حدید، آیه 3</p>	<p>- کمال در اسلام از معنای جامعیت آکنده</p>	<p>- استفاده از رنگ آبی و طلایی برای بیان بطن و</p>	<p>- استفاده هوشمندانه از رنگ ها برای بیان معنا در نوشتن آیات (توضیح بیشتر</p>

		است. اول و آخر، ظاهر و باطن. هنر به یک معنا قائم به اسم ظاهر است و ظهور الهی همیشه با بطون او وحدت دارد (لینگز، 1377، ص 72).			
15	امکان زمانی و مکانی	<p>- زمان، بی نقطه مبدا و انتها مصداق مقداری پیدا نمی کند و معنی نمی شود. زمان، در طول یک خط و در راستایی فهم می شود که رویدادی بیش از یک بار تکرار شده باشد (فلامکی، 1386، ص 35).</p> <p>- زمان، ظرف مکان است (فلامکی، 1386، ص 342).</p>	<p><u>زمان:</u></p> <p>عصر، آیه 1 اسرا، آیه 12 یونس، آیه 5 بقره، آیه 255 انعام، آیه 96</p> <p><u>مکان:</u></p> <p>سبا، آیه 52 نحل، آیه 112 ابراهیم، آیه 17 یونس، آیه 22 حج، آیه 31</p>	<p>- امکان مکانی (ظرف مادی)، شکل مستطیل و قابی که وحی در آن ریخته شده است (لینگز، 1377، ص 75).</p> <p>- در رشد و تعالی درخت (درختک، ترنج) بیان امکان زمانی و امکان مکانی موجود است.</p> <p>- تکرار و وجود وحدت نقطه مبدا و انتها در نقوش اسلیمی.</p>	<p>- تکرار و وجود وحدت نقطه مبدا و انتها در نقوش اسلیمی.</p>
16	کلمه طیبه	<p>- درخت، همان ماهیت نامتناهی قرآن است. قرآن از نماد درخت طوری استفاده کرده که خود را از این پندار در ضمیر خود آگاه و ناخودآگاه مومن که این هم کتابی است در زمره دیگر کتب برهاند (لینگز، 1377، ص 73).</p>	<p>ابراهیم، آیات 24 و 25</p>	<p>- نباید برای ما عجیب باشد که یکی از اصیل ترین زینتهای تذهیب قرآن زینت درختی است، که شجیره (درختک- ترنج) نام دارد و مقصود از آن نمودن کلمه طیبه است (لینگز، 1377، ص 73).</p>	<p>- وجود طرح درخت در تزئینات بنا.</p>

17	ریتم موزون	حجر، آیه 19	- نزد افراد کامل، هر صوتی به موسیقی آسمانی تبدیل می شود، عارف حقیقی می بیند که هر صدایی امواج فرح بخش و سعادت آمیز محبوب وی را به همراه دارد، و هر واژه ای همچون پیام و حیاتی است (شیمل، 1374، ص 311).	- اسلیمی تصویر ضرباهنگ است که با تکرار مدام یک نگاره خصوصا ترنج کوچک در فواصل منظمی، آهنگ موزون قرآن را القا می کند (لینگز، 1377، ص 75).	- وجود ریتم و آهنگ در مقرنس ها، طاقی ها و بیج و خم تزیینات.
18	رنگ	بقره، آیه 71 نحل، آیه 13 روم، آیه 22 فاطر، آیات 27 و 28	- رنگ، روایتگر عالمی دیگر و جهانی فراتر است (بلخاری قهی، 1388، ص 363).	- آبی رنگ حضرت لایتناهی است و با رحمت مضاهمی است، اسم الهی مناسب این مقام، یعنی الرحمن، به خیر مطلق ترجمه شده است. اسمی که با محیط قرابت زیادی دارد اسم محیط است، یعنی فراگیرنده همه چیز. دریا رنگ آسمان را می گیرد و بر صورت آسمان می نماید (لینگز، 1377، ص 77).	- استفاده هوشمندانه از رنگ ها برای بیان معنا؛ نوشتن آیات با خطوط سفید (بشارت) در زمینه ای از رنگ آبی (تداعی فضایی عرفانی)، به کار گیری رنگ نخودی در پایین دست نمود خاک و زمین (آیات بر زمین خاکی نازل می شود) - تفاوت رنگ ها به دلیل زیبایی و قدرت خداوند و جدا سازی با رنگ سیاه (فاطر، آیه 27) - سبز نمود رشد و زیبایی و کمال (حج، آیه 22) - زرد رنگ شادی بخش (زمر، آیه 21).
19	فرصت	یوسف، آیه 37 یس، آیه 44 فتح، آیه 16 فاطر، آیه 45	- دیرند را بر حسب گستره بیان می کنیم، و توالی ما برای ما صورت یک خط پیوسته یا زنجیری را می گیرد که اجزای آن با هم مماسند، بی آنکه در هم نفوذ کنند (فلامکی، 1386، ص 342).	- خود قرآن دارای مجال هایی است. شاخص ترین این امکانات سرلوحه سوره و فاصله میان آیات است (لینگز، 1377، ص 72).	- وجود ردیف های متوالی و مماس قاب بندی اطراف طرح ها.
20	نزول	واقعه، آیات 77-80 شوری، آیه 17 قصص، آیه 51	- صعود و نزول از یک دیگر مستقل نیستند. متن قرآن بر هر دو سیر (صعودی	- شکل افقی ترنج در سر لوحه بای بیان این موضوع است (لینگز، 1377، ص 74).	- فراز و فرود گل های شاه عباسی و آرایه های اسلیمی (نزول آیات جهت کمال انسان).

		و نزولی) به یک اندازه تاکید می کند(لینگز، 1377، ص (74).	سجده، آیات 2 و 3 سبا، آیه 6 طاها، آیات 99 و 113 فرقان، آیه 32 هود، آیه 14 حج، آیه 9 انسان، آیه 23		
21	سلسله مراتب	فاطر، آیات 1، 19 و 32 بقره، آیه 265	- برای تاکید بر سلسله مراتب معنوی، از سلسله مراتب بصری نیز استفاده میشود(گروتر یورک، 1385، ص382).	- وجود قاب بندی و لایه بندی چند ردیفه اطراف طرح ها .	- سلسله مراتب چینش کتیبه های کاشی کاری شده در کنار هم. - سلسله مراتب چینش مقرنس ها، همچون غرفه های بهشتی بر روی هم.

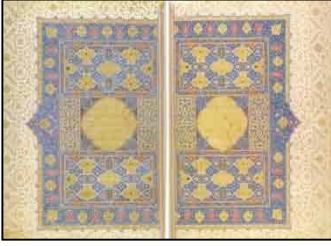
منبع: نگارنده، مطالعات میدانی و کتابخانه ای

جمع بندی:

در این مقاله ابتدا با مطالعه متن قرآن کریم، به ارائه 21 محور هنری در قرآن پرداخته شد. با بررسی و کنکاش صورت گرفته در آرایه ها و نگاره های هنر ایرانی، همچون تذهیب قرآنی و تزیینات معماری کتیبه ها و کاشی کاری های ارسن خانقاه شیخ صفی الدین اردبیلی، هماهنگی منسجمی میان مفاهیم قرآنی و عناصر نگاره های هنری آشکار شد. مهم ترین نتیجه مورد انتظار، بازخوانی هنرهای اسلامی و آشنایی با اندیشه های هنرمندان مسلمان ایرانی است. از این رو در فرآیند استنتاج پژوهش، به رابطه معنادار و تنگاتنگ میان مفاهیم هنری قرآنی و آرایه های تزیینی هنر اسلامی دست یافتیم. در کنار بازخوانی لایه های تزیینی قرآنی و معماری اسلامی عصر صفوی، مهم ترین هدف مورد نظر دسته بندی مصادیق موضوعی و به کارگیری آن در معماری و هنر معاصر به منظور تجدید حیات دوباره نموده های فهم اسلامی است. موضوعی که با هدف انتقال نتایج و دستاوردهای پژوهش به حیطه علمی و عملی معماری و هنر اسلامی معاصر در تلاش است تا با بهره گیری از نوعی هماهنگی و همبستگی هویتی و دینی به ارائه راهکارهای منطقی در زمینه اثر گذاری معنوی نگرش های دینی بر هنر اجتماعی بپردازد.

نگاره 1- تذهیب قرآنی دوره صفوی، به خط ریحانی با سرلوحه سوره به خط رقعه، (دوبلین، کتابخانه
چیستریتی).

(منبع: لینگز، 1377، ص90)

	<p>نگاره 2- تذهیب قرآنی دوره صفوی، به خط نسخ، با سرلوحه سوره به خط رقعه، (منچستر، کتابخانه دانشگاه جانر ایلندز) (منبع: لینگز، 1377، ص92)</p>
	<p>نگاره 3- شمسه (منبع: خلیج امیر حسینی، 1389، ص31)</p>
	<p>نگاره 4- گل شاه عباسی (منبع: خلیج امیر حسینی، 1389، ص31)</p>
	<p>نگاره 5- قبله قاپوسی (منبع: نگارنده)</p>
	<p>نگاره 6- طرح گلدان (منبع: نگارنده)</p>
	<p>نگاره 7- آرابه های کاشی کاری (منبع: نگارنده)</p>

	<p>نگاره 8- چینی خانه (منبع: نگارنده)</p>
	<p>نگاره 9- کتیبه کاشی کاری (منبع: نگارنده)</p>
	<p>نگاره 10- دار الحفاظ (منبع: نگارنده)</p>

نمودار 3: نگاره های هنر اسلامی عصر صفوی

فهرست منابع:

1. قرآن کریم.
2. آزاد، میترا، (1388)، "بررسی کاشی کاری مجموعه شیخ صفی الدین اردبیلی"، مجموعه مقالات نخستین همایش ملی هنرهای شیعی، صفحات: 165-170.
3. آزاد، میترا، (1388)، "مجموعه شیخ صفی الدین اردبیلی، آینه فضای فرهنگی ایران در عهد صفویان"، مجموعه مقالات نخستین همایش ملی هنرهای شیعی، صفحه: 221.
4. بلخاری قهی، حسن، (1388)، مبانی عرفانی هنر و معماری اسلامی، تهران، انتشارات سوره مهر.
5. بورکهارت، تیتوس، (1365)، هنر اسلامی، زبان و بیان، ترجمه مسعود رجب نیا، تهران، انتشارات صدا و سیما.
6. تاج آبادی، رضا، مشایخی، کریم، شعبانی، سمیه، (1388)، "نقش و جایگاه ماندگار تذهیب در شکوفایی هنر اسلامی"، مجموعه مقالات نخستین همایش ملی هنرهای شیعی، صفحات: 349 و 354.
7. جعفری، محمد تقی، (1387)، عرفان اسلامی، تهران، انتشارات موسسه تدوین و نشر آثار علامه جعفری.

8. جوادی آملی، عبدالله، (1385)، تفسیر موضوعی قرآن کریم، قم نشر اسرا.
9. خلیج امیر حسینی، مرتضی، (1389)، رموز نهفته در هنر نگارگری، تهران، انتشارات کتاب آبان.
10. شایسته فر، مهناز، (1380)، "جایگاه قرآن، حدیث و ادعیه در کتیبه های اسلامی"، مدرس علوم انسانی، شماره 23، صفحه: 58.
11. شایسته فر، مهناز، (1385)، "جلال در جمال (تأثیر سیره پیامبر بر هنر نگارگری و معماری)"، خردنامه همشهری، شماره 11، صفحه: 61.
12. شیمیل، آن ماری، (1374)، ابعاد عرفانی اسلام، ترجمه عبدالرحیم گواهی، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
13. صدوری، مینا، (1387)، "صورت و معنا در هنر دینی"، کتاب ماه هنر، شماره 125، صفحه: 70.
14. فلامکی، محمد منصور، (1381)، ریشه ها و گرایش های نظری معماری، تهران، نشر فضا.
15. کرین، هانری، (1389)، معبد و مکاشفه، ترجمه انشا الله رحمتی، تهران، نشر سوفیا.
16. کیانمهر، قباد، (1388)، "منبت کاری صفوی استمرار سبک ملی"، مجموعه مقالات نخستین همایش ملی هنرهای شیعی، صفحه: 129.
17. گروتر یورک، کورت، (1385)، زیبایی شناسی در معماری، ترجمه جهانشاه پاک زاد و عبدالرضا همایون، تهران، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
18. لینگز، مارتین، (1377)، هنر خط و تذهیب قرآنی، ترجمه مهرداد قیومی بیدهدی، تهران، انتشارات گروس.
19. محدثی، جواد، (1376)، هنر در قلمرو مکتب، قم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.
20. مهدوی نژاد، محمد جواد، (1381)، "هنر اسلامی در چالش مفاهیم معاصر و افق های جدید"، نشریه هنرهای زیبا، شماره 12، صفحات: 12-29.
21. نجیب اوغلو، گل رو، (1379)، هندسه و تزیین در معماری اسلامی، تهران، انتشارات روزنه.
22. هیلن براند، رابرت، (1387)، هنر و معماری اسلامی، ترجمه اردشیر اشراقی، تهران، انتشارات روزنه.
23. یوسفی، حسن، گلماغانی زاده اصل، ملکه، (1389)، هنرهای شیعی در مجموعه تاریخی و فرهنگی شیخ صفی الدین اردبیلی، اردبیل، نشر یاوریان.

24 - Burckhardt, Titus, (1954), The spirit of Islamic Art, Islamic Quarterly, London, Vol . I, No 4: 54.